

Dwarsligger

Peter Vervloed

Rennend volgt Jos het smalle pad dat langs de spoorlijn loopt. Het is geen gewone dagelijkse haast die zich van hem meester heeft gemaakt. Hij wordt niet achternagezeten door een groep jongens waar hij ruzie mee heeft, geen enkel vriendje zit ongeduldig op hem te wachten en het is nog lang geen etenstijd. Ook heeft zijn vader niet gezegd dat hij snel uit school moet komen, zodat hij mee kan helpen op de boerderij. Toch rent Jos alsof zijn leven ervan afhangt. Hij wil zo ver mogelijk weg van het dorpsplein. Daar laat de oorlog zich van zijn lelijkste kant zien. Zelfs de lentezon die een glans tovert op de verroeste spoorrails geeft hem geen rust. Eén woord heeft zich in zijn hoofd vastgezet: *razzia*. De klank van dat woord geeft voor Jos de hele oorlogstijd weer. *Razzia*. Het zou een Duits woord kunnen zijn. Misschien is het dat ook, want voor 1940 had hij het nog nooit gehoord. De Duitsers hebben het meegebracht toen ze Nederland overrompelden. Ook *Ausweis* hoort bij die laffe aanval.

Jos staat even stil om uit te hijgen. Hij steunt met zijn handen op zijn bovenbenen. In de verte ziet hij de boerderij liggen. Die is niet veranderd. Of het moet zijn dat de oude stal nog wat schever is gezakt. Maar dat was ook wel gebeurd zonder de komst van de Duitsers. Je mag ze niet overal de schuld van geven.

'Kijk uit!' hoort Jos plotseling. Hij draait zijn hoofd in de richting van de kreet, schrikt en springt de berm in. Een mevrouw op de fiets passeert hem, staande op de trappers. Ze raakt even zijn schouder, dreigt haar evenwicht te verliezen en in de sloot te duikelen. Maar na een paar zenuwachtige bewegingen met het stuur krijgt ze haar voertuig weer onder controle.

'Kijk zelf uit, mens!' roept Jos. De mevrouw reageert niet. Alleen haar jurk bolt op in de wind. Met een hand houdt ze haar hoed vast om te voorkomen dat hij wegwaait.

Jos begint weer te rennen. De overvalwagens op het dorpsplein gromden als enorme ijzeren waakhonden. De soldaten die eruit spron-

gen, dreigden met hun geweren, en bij de geschreeuwde bevelen liepen hem de rillingen over de rug. Jos weet waarom de overvalwagens de rust in het dorp hebben verstoord. Maanden geleden moesten alle jongemannen die in 1924 geboren zijn zich al melden voor werk in Duitsland. Nog zo'n woord: *Arbeitseinsatz*. Velen van hen waren onmisbaar op de boerderij of deden net alsof en hoopten op een officiële vrijstelling. Maar die waren van de ene op de andere dag ongeldig verklaard. Nu kwamen de soldaten het dorp uitkammen op zoek naar werkvee voor de Duitse fabrieken. *Razzia*.

Jos ziet dat de mevrouw het erf van hun boerderij op rijdt. Bruno, de waakhond, blaft vijandig. Jos begint harder te rennen. Wat komt die dame doen? Hij kent haar niet.

In de keuken zitten zijn vader en moeder aan tafel. Ze praten fluisterend met hun hoofden dicht bij elkaar. Ze schrikken als Jos binnenkomt.

‘Waar is die mevrouw?’

‘Welke mevrouw?’ vraagt vader met opgetrokken wenkbrauwen. Nu realiseert Jos zich dat hij haar fiets niet op het erf gezien heeft. Wél merkt hij dat zijn moeder een kleur krijgt en een kruisteken slaat. Vader liegt dus. Gij zult tegen uw naaste niet vals getuigen, zegt het achtste gebod. Zelfs een leugentje om bestwil is niet toegestaan. Dat heeft meneer pastoor gisteren bij de catechismusles met opgeheven vinger gezegd. En hij kan het weten.

‘Dat was Ties,’ antwoordt moeder toonloos.

Jos kijkt zijn ouders met open mond aan. ‘Ties?’

Zijn vader knikt. ‘Hij... hij komt hier onderduiken, want de Duitsers zoeken hem voor de *Arbeitseinsatz*. Voorlopig verbergt hij zich op zolder.’

Ondanks zijn verwarring moet Jos lachen. ‘Ties moet na de oorlog toneelspeler worden. Hij heeft talent.’

‘Wij moeten ervoor zorgen dat hij het eind van de oorlog haalt,’ zegt vader. ‘Dus mondje dicht.’

‘Natuurlijk. Maar moet hij al die tijd op die mufte zolder blijven?’

‘Hij zegt dat hij liever bij de ratten slaapt dan bij de moffen.’

Jos grijnst. Dat is typisch zijn grote neef Ties. Altijd in voor een geintje.

Weken gaan voorbij. Jos zit vaak op zolder bij Ties. Hij moet zijn neef de nieuwtjes uit het dorp tot in de kleinste details vertellen en Ties tapt moppen waar hij zelf hard om lacht, maar waar Jos van moet blozen tot diep in zijn nek. Ondertussen schillen ze aardappelen, peulen ze erwten en bonen, stoppen ze zakken en poetsen ze schoenen. Soms gaan ze op rattenjacht.

Na elk karweitje staart Ties vanuit het zolderraam naar de spoorlijn. Dat kan hij lang volhouden. Tijd genoeg. 'Er rijden meer treinen dan voor de oorlog,' zegt hij. 'En ze lijken allemaal maar één kant op te gaan. Die moffen slepen alles naar de *Heimat*. Maar mij krijgen ze niet zover.'

'De meester zegt dat ze joden naar kampen in Polen brengen.'

'Jouw meester kan beter zijn mond houden over zulke zaken. De vijand luistert mee.'

'Wij hebben voor ze gebeden.'

Ties lacht schamper. 'Dat zal helpen.'

Als Jos op een dag uit school komt, vindt hij Ties niet op zolder.

'Hij is de oude stal aan het opruimen,' zegt zijn moeder.

'Dat is toch veel te gevaarlijk?'

'Ties werd langzamerhand knettergek op zolder. Ga hem maar helpen.'

Jos rent naar de stal. Hij duwt tegen de deur, maar die geeft niet mee. Hij roept. Even later wordt de deur op een kiertje geopend. 'Kom vlug binnen.'

De ogen van Jos moeten even wennen aan het duister. Ties staat met een bezem in zijn hand. Dikke stofwolken hangen in de lucht. Ties werpt Jos een stuk touw toe. 'Bind de deur weer goed dicht. Ik kan geen pottenkijkers gebruiken.'

Jos knikt. Hij moet hoesten. 'Op... op zolder is het een stuk gezonder dan hier,' zegt hij hees, terwijl hij het touw dat aan een balk bevestigd is om de klink draait.

'Voor mij is het een hele opluchting,' lacht Ties. 'Hier voel ik me weer een gewoon mens en geen duikelaar.'

Ze maken de stal zo schoon dat hij bijna net zo glimt als de keuken van moeder. Daarna poetsen ze de damesfiets van Ties. Plotseling dringt een streep zonlicht naar binnen. De stofdeeltjes bewegen erin als een school opgeschrikte visjes.

‘De deur!’ roept Ties. Vertwijfeld zoeken zijn ogen een schuilplaats, maar zijn benen weigeren zich te verplaatsen. In de deuropening staat een Duitse soldaat. Hij tikt tegen de zijkant van zijn helm. ‘Grüss Gott.’

‘Dag,’ fluistert Jos. Hij kijkt naar het geweer van de soldaat. De loop hangt ongevaarlijk omlaag. Hij zou net zo goed een paraplu in zijn hand kunnen hebben.

‘Mein Wagen ist kaputt. Kannst du... Ich muss Wasser haben.’

Jos doet een stap naar voren. Hij hoopt dat de soldaat zijn neef niet heeft opgemerkt. ‘Kom.’

Gedwee loopt de soldaat achter hem aan. Op het erf staat zijn auto. Er komt rook onder de motorkap uit. De soldaat wijst. ‘Kein Wasser.’

Ties loopt de keuken in. Met een van angst vertrokken gezicht leunt zijn moeder tegen het aanrecht. ‘Ik... ik was boven. Ik had te laat in de gaten dat hij naar de stal liep,’ zegt ze. ‘Lieve God, sta ons bij. Heilige maagd Maria, help ons.’

‘Hij moet water hebben,’ zegt Jos. ‘Waar is papa?’

‘In de wei.’

Jos vult een kan en loopt naar de soldaat terug. Die heeft inmiddels een sigaretje opgestoken. Glimlachend houdt hij Jos het pakje voor. ‘Auch eine?’

Jos schudt zijn hoofd. ‘Ik mag nog niet roken.’ Pas na mijn plechtige communie, wil hij zeggen, maar dat doet hij niet. Die Duitser begrijpt er toch niets van.

‘Und raucht er?’ De soldaat wijst naar de stal. De benen van Jos worden zo slap als touw. Het bloed trekt weg uit zijn gezicht. In zijn hoofd begint het te suizen. De soldaat neemt de kan van hem over en ondersteunt hem. ‘Vorsicht. Krank?’

Hij zet Jos tegen de zijkant van de auto op de grond. ‘Scheisskrieg,’ mompelt hij.

Langzaam komt Jos weer bij zijn positieven. De soldaat vult de radiator van zijn auto. Als hij klaar is, staat Jos tegen de motorkap geleund.

‘Geh’ts wieder?’ vraagt de soldaat.

Jos haalt zijn schouders op.

‘Arbeitseinsatz?’ De soldaat wijst naar de staldeur.

‘Ausweis,’ antwoordt Jos. Inwendig moet hij glimlachen. Dat hij dat woord zelf nog ooit zou gebruiken...

De soldaat knikt zuchtend. Er komt een locomotief voorbij die een eindeloze rij goederenwagons trekt. De stoomfluit klinkt. Bruno probeert het schrille geluid weg te blaffen, maar het lukt hem niet.

‘Scheisskrieg,’ mompelt de soldaat weer. Hij geeft Jos een bemoeidigend klapje tegen zijn schouder. ‘Grüss Gott.’

Als de Duitse soldaat weg is, rent Jos naar de stal. Zijn moeder volgt hem. Ties is nergens te vinden. Hij is natuurlijk de bossen in gevlucht. Jos begint te huilen. ‘Ik had het touw vaster om de klink moeten knopen,’ snikt hij.

‘Berouw komt na de zonde,’ zegt zijn moeder sussend. Ze drukt hem tegen zich aan en zegt zacht: ‘Lieve Heertje zal ons bijstaan in tijd van nood.’

De volgende dagen en nachten blijft Ties weg. Vader, moeder en Jos praten over koetjes en kalfjes, maar onder die gewone zinnnetjes stellen ze elkaar eigenlijk steeds dezelfde vraag: ‘Zal die Duitse soldaat Ties verraden?’

Op een avond zitten ze te eten. Dampende pannen staan op tafel. Jos schept erwten op zijn bord. Die heeft hij nog samen met Ties gepeuld. Waar is hij nu, vraagt Jos zich af. Misschien is hij al opgepakt en naar de *Gestapo* gebracht. Die martelen je tot je dood neervalt, heeft hij op school gehoord. Hij probeert die gedachte van zich af te schudden, maar het lukt niet. Plotseling heffen ze luisterend hun hoofd. Er komt een auto het erf op rijden. Bruno blaft woedend, een portier wordt dichtgeslagen. In de seconden die volgen, telt Jos de voetstapen. Een klop op de deur volgt. Angstig kijken ze elkaar aan. ‘We worden opgepakt,’ zegt moeder met een snik in haar stem.

Vader schudt zijn hoofd. ‘Dan hadden ze niet zo beleefd geklopt.’

‘Ties?’

‘Die klopt nooit.’

Verlegen wordt de deur geopend. De Duitse soldaat komt binnen. Hij zet zijn geweer in de hoek naast de klompen van vader, alsof hij dat al jaren doet. ‘Grüss Gott.’

Niemand durft iets te zeggen. Buiten rijdt weer een trein voorbij. De keuken trilt ervan. De soldaat wijst. ‘Deutschland.’

Vader knikt.

De soldaat gaat naast Jos zitten en houdt een reep chocola onder zijn neus. ‘Keine Zigaretten.’

Het wordt een rare avond. De Duitse soldaat blijkt Robert te heten. Hij vertelt met horten en stoten en met veel gebaren wat hij allemaal meegemaakt heeft. 'Scheisskrieg,' zegt hij in elke pauze. Vader vertaalt het. 'Rotoorlog.'

Zoiets vermoedde Jos al.

Dan pakt Robert foto's uit zijn borstzak. Jos ziet een heuvelachtig landschap met boerderijen, een trotse vader en moeder naast een nadenkend kijkende koe, een verlegen lachend zusje in een bloemetjesjurk met pofmouwtjes en een kwijlend broertje dat een vreemde grimas trekt naar de camera. Robert legt de foto's voor zich op tafel en wijst. Zijn tranen vallen op de snuit van de koe. 'Scheisskrieg.'

'Wo ist...?' vraagt soldaat Robert als hij eindelijk aanstalten maakt om te vertrekken. Hij wijst in de richting van de stal.

Vader haalt zijn schouders op.

'Er kann zurückkommen. Ich bin kein Verräter.'

'Hij zegt dat het voor Ties veilig is om terug te komen,' mompelt vader. 'Daar geloof ik dus geen barst van.'

'Ik vertrouw hem,' zegt Jos.

'Ik ook,' fluistert zijn moeder. 'Robert heeft tijd genoeg gehad om ons te verraden.'

Vader knikt langzaam. 'Morgen zien we wel verder.'

Als Jos de volgende dag uit school komt, zegt moeder: 'Ties is terug.'

Jos beklimt de ladder die naar zolder leidt. Zal Ties kwaad op me zijn? vraagt hij zich bij elke sport af. Misschien wil hij niet meer met me praten.

Maar Ties rent op hem af en tilt hem op. 'Wat heb ik je gemist in die bossen!' juicht hij. 'Voorlopig blijf ik hoog en droog op mijn zolder. En ik leer jou de platte knoop en de paalsteek, zodat ze me de volgende keer niet meer verrassen!'

Lachend en stoeiend rollen ze over de vloer.

'Vertrouw jij die Duitse soldaat? Die Robert?' vraagt Jos als ze onder het zolderraam zitten uit te hijgen.

'Ik heb hem vanmiddag al gesproken.'

'Wat?'

'Hij kwam sigaretten brengen. Ik heb medelijden met die jongen.'

'Waarom?'

'Hij is doodziek van heimwee.'

‘Waarom vlucht hij dan niet naar huis terug?’

‘Deserteren? Dat staat gelijk aan zelfmoord.’

Ties staat op en kijkt uit het raam. ‘Het is een rare wereld. Die soldaat wil met alle geweld naar Duitsland terug en ik wil met alle geweld hier blijven.’

‘Jullie moeten ruilen,’ zegt Jos.

De oorlogsdagen gaan voorbij. Robert komt vaak op bezoek, maar hij neemt er steeds minder tijd voor. Een soort onrust heeft zich van hem meester gemaakt. Het lijkt of hij altijd haast heeft: haastig komt hij, slurpt een kop koffie naar binnen en haastig gaat hij weer weg. Zijn roodomrande ogen en ingevallen wangen verraden dat de oorlog ook voor hem lang genoeg geduurd heeft.

‘Die jongen is zijn evenwicht kwijt,’ zegt de moeder van Jos. ‘Er is maar één medicijn tegen heimwee. Hij moet naar huis terug.’

‘Hij had thuis moeten blijven,’ zegt zijn vader. ‘Die moffen hadden allemaal in de *Heimat* moeten blijven. Ik heb ze niet uitgenodigd.’

De dag die Jos de rest van zijn leven niet meer zal vergeten, is aangebroken. ’s Morgens gaat hij gewoon naar school en ’s middags helpt hij zijn vader met het repareren van de afrastering rond de wei. Dagelijkse kost. Hij gaat ook nog even op zolder kijken, maar Ties ligt te slapen. Snurkt hij niet een beetje te hard voor een onderduiker? vraagt Jos zich grinnikend af.

Na het eten lijkt de dag voorbij zonder dat er iets bijzonders is gebeurd. Zelfs oorlogsdagen kunnen saai zijn, vindt Jos als hij met de volle etensbak voor Bruno naar buiten loopt. Het geluid van piepende remmen vult plotseling de ruimte om hem heen. Hij kijkt naar de spoorlijn. Vonken springen van de wielen van een locomotief, die gillend probeert zich aan de rails vast te klampen. De wagons erachter kunnen nauwelijks hun evenwicht bewaren. Mijn God, dit gaat mis, denkt Jos. Hij laat de etensbak uit zijn handen vallen en rent naar de spoorlijn. Schokkend komt de locomotief tot stilstand. De wagons kreunen en knarsen, maar blijven op de rails. Zwaarbewapende soldaten rennen langs de trein. Er klinken gesnuwde bevelen en het geblaf van honden. Jos krijgt een vreemd gevoel in zijn buik. Het lijkt of hij op het punt staat een groot geheim te ontdekken, alsof hij ooggetuige wordt van een belangrijke gebeurtenis.

Jos komt dichterbij, maar soldaten met het geweer in de aanslag houden hem tegen. Verbeeldt hij het zich, of hoort hij vanuit de gesloten wagons mensen roepen? Een van de soldaten maakt een gebaar met zijn hand. Wegwezen! Een hond rukt aan zijn riem en laat grommend zijn tanden blikkeren. Wegwezen! Jos twijfelt. Hij doet net of hij zich laat verjagen, maar met een omtrekkende beweging lukt het hem in de buurt van de locomotief te komen. Daar staat een groepje soldaten. Ze letten niet op hem. Hij gluurt tussen hun lijven door. Daar ligt iemand. Wie? Hij ziet alleen flarden van een uniform en resten van wat een soldaat geweest moet zijn. Met een schreeuw ontdekt hij wat er mist. Het hoofd. Er is geen hoofd. De wielen van de locomotief hebben het hoofd van de soldaat keurig gescheiden van de romp.

‘Jos?’ klinkt het achter hem. Hij kijkt om. Zijn vader slaat zijn arm om hem heen. ‘Het is Robert, Jos.’

‘Maar...’

‘Ze hebben zijn hoofd in de sloot gevonden.’

‘Wil ik zien!’

‘Dat lijkt me geen goed idee.’

‘Ik wil Robert zien.’

Zijn vader zucht. ‘Goed, maar ik heb je gewaarschuwd.’

Ze lopen langs de locomotief. Een soldaat heeft een doos in zijn handen. Hij draagt hem net zo eerbiedig als meneer pastoor zijn kelk tijdens de hoogmis op zondag. Jos kijkt. Robert heeft zijn ogen gesloten. Over zijn gezicht ligt een serene rust. Alsof de locomotief in een mooie droom over hem heen gereden is. Zijn hoofd past maar net in de doos. Daardoor zijn zijn oren naar voren gevouwen. Hij houdt zijn oren dicht om het oorlogsgeweld niet meer te horen, denkt Jos. ‘Scheisskrieg,’ fluistert hij.

Als ze naar huis terug lopen, vraagt Jos: ‘Zitten er mensen in die wagons, papa?’

‘Klets niet, Jos,’ snauwt zijn vader. Zwijgend lopen ze verder. Als de stoomfluit klinkt en de locomotief zich kreunend in beweging zet, kijken ze niet om.

Achter het zolderraam staat Ties. Jos heeft nieuws voor hem. Hij zal het in geuren en kleuren vertellen.